

Gazak hanlygynyň döredilmegi

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Gazak hanlygynyň döredilmegi KAZAK HANLIĞI'NIN KURULUŞU

Kazak halkının Orta Çağlardaki tarihini araştırırken karşılaşılan ilk mesele yazılı kaynakların azlığıdır. Fakat bu ifade yazılı eserlerin tamamen yok olduğu anlamına da gelmez. Çok eskidenberi alfabe sahibi olan bir milletin yazılı tarihinin olmaması mümkün değildir. Fakat Orta Asya'da yıllarca peşpeşe devam eden savaşlar (Kalmuk, Moğol, Rus) esnasında bu eserlerin kaybolabileceğini de unutmamalıyız. Mesela bir vakitler dünyanın en zengin kütüphanelerinden sayılan Otrar Kütüphanesi Moğol İstilasası esnasında yanmıştı. Henüz bu Kütüphanenin yeri dahi tespit edilememiştir.[1] Hoşum Bek oğlu Kadir-Ali Bek tarafından XVII. yüzyılda yazılmış olan eser şimdilik Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu hakkında tarihçilerce bilinen tek eserdir. Bu eserin neşrini yapan İ. N. Berezin, esere "Vekayinameler Yığını" adını vermektedir.[2] Bu eserde verilen bilgileri destekleyecek diğer kitap veya vesikalara sahip değiliz.

Kazak Hanlığı'nın ilk dönemi hakkında bilgi veren kaynakların çoğunluğu İslam kaynaklarıdır. Bu eserler Kazaklarla komşu veya onlardan çok uzakta yaşayan tarihçiler tarafından yazıldığı için, bazı bilgilerin doğruluğunda tereddüt edilebilir. Horasan, Mâverâünnehir ve Deşt-i Kıpçak tarihi hakkında diğer kaynaklara nazaran M.H.Duglati daha geniş bilgi vermektedir. Muhammed Haydar kendisinin de ifade ettiği gibi, meşhur Duglat kabilesine mensuptur. Onun ataları Çağatay ulusunun emirleri idiler. Annesi tarafından da Çağatay hanı Yunus Han'ın torunudur.[3]

Kazak Hanlığı'nın siyasi tarihi için diğer kaynaklar "Nusrat-name", "Fatih-name", "Şeybanî-name" ve "Mihmanname-î Buhara" adlı eserlerdir. Bu eserler XV-XVI. yüzyıl Orta Asya, Mâverâünnehir ve Güney Kazakistan bölgesindeki siyasi durum, Muhammed Şeybanî ile Kazaklar arasındaki savaş ve Ebu'l-

Hayır'ın Kazaklık dönemindeki sıkıntılarla dolu hayatı hakkında bilgi verirler.[4] Bu bilgiler sadece siyasi tarih bakımından değil, aynı zamanda bu toplumların kültürü ve etnografyası için de çok önemlidir. "Mihmanname-î Buhara"nın yazarı Ebu'l-Hayır Fazlullah b. Ruzbehan al-İsfahanî'dir.

Müellif, Şeybanî Han'ın Kazaklara karşı savaşında ona rehberlik etmiş ve 1509 yılında vuku bulan savaş gözleriyle görmüştür. Kendisinin olayların içinde bulunması sebebiyle verdiği siyasi haberlerin yanısıra Kazakların örf, adet, gelenek, idare, yönetim vs. hakkındaki bilgileri de fevkalade önemlidir.[5] Onun özel yetenek ve kabiliyeti sayesinde elde ettiği bilgiler, diğer yazarların eserlerinde bulunmaz. Bununla birlikte Babur'un ve Vâsıf'ın eserlerinde ve Abdullah ibn Muhammed'in "Zübdatül-esrar"ında bazı konularda teferruatlı bilgi verilmektedir.[6]

Kazak halkı ve Hanlığı'nın XVI. yüzyılın 2. yarısındaki tarihi için önemli bir kaynak da Hafız-i Tanış'ın "Şeref-name-i Şahi" veya "Abdullah-name" adlı eseridir.[7] Müellif bu eserinde Kazak-Özbek münasebetlerine dair bilgiler verir. Astarhanlıların en iyi saray tarihçilerinden olan Mahmud bin Veli, zamanının alimlerinden olup, onun yedi ciltlik "Bahru'l-Esrar fi Menakıb-ı Ahyar" adlı eseri Orta Asya ve sair bölgelere dair coğrafi, tarihi ve etnografik bilgi veren bir edebiyat eseridir.[8]

Bu arada Kazak halk edebiyatı mahsullerinden de söz etmek gerekmektedir. Yüzyıllarca nesilden nesile şifahi olarak aktarılan ve son zamanlarda yazıya dökülen bu edebi mahsuller Kazak tarihine dair ip uçlarını saklamaktadır.

Bunlarda "Nogaylı" "Özbek" vb. isimlere sık-sık rastlanmaktadır. Keza Uysun, Kongrat, Kıpçak, Kanglı, Duglat, Alban, Tama, Kıyat, Nayman, Alşın ve Argın gibi kabile ve kavim adları; Nogay ve Özbek isimleri çoğunlukla kavim adı değil, kavimler birliğinin adı olarak geçmektedir.[9] Kazak adına millet ve halk adı olarak XV. yüzyıldan beri daha sık olarak rastlanmaktadır.[10]

■ Kazak Hanlığı'nın Kuruluşundan Önce Güney Deşt-i Kıpçak'ın

Siyasî Durumu

Ebu'l-Hayır Han'ın Kalmuklara yenilmesi Özbek Ulusu'nda karışıklıklara ve halkının yarısının komşu bölgelere göç etmesine sebep olmuştu.

Mirza Haydar "Tarih-i Raşidî"de bu konu hakkında bilgi vermektedir. Yine O, "O zamanlar Deşt-i Kıpçak'ta Ebu'l-Hayır Han'ın hüküm sürdüğünü; Ebu'l-Hayır Coçi sülalesinin diğer sultanlarını takip ettiği için Canibek ve Kerey Hanların Moğolistan'a göç ettiklerini ve Moğolistan Hanı İsen Buka Han'ın onları iyi karşılayarak Kozu Başı bölgesini (Batı Moğolistan) onlara verdiğini yine bu eserden öğreniyoruz.[11] Kazak Hanlığı'nın kurucuları olan Kerey ile Canibek hakkında yazılan eserlerdeki bilgilere bakılırsa, Canibek (diğer adı Ebu Said) Barak Han'ın küçük oğlu idi. Kerey, Canibek'in akrabası idi.[12] Kerey Bolat'ın oğlu, Bolat Toktariya'nın, Toktariya da Urus Han'ın oğludur. İkisi de Urus Han'ın torunlarıdır, ama Kerey gördüğümüz gibi daha yakın torunudur. Bu iki hanın Ebu'l-Hayır'la geçinmemesi ve Özbek ulusundan ayrılma sebebi hakkında önceki bölümlerde bilgi verilmişti.

Bu göç, yeni bir siyasi birliğe, Kazak Hanlığı'nın kuruluşuna atılan ilk mühim adım olup Kazak halkının gelişme sürecinin tamamlanmasını hızlandırmıştır.

Orta Asya ve Mâverâünnehir'de bu sıralarda neler oluyordu ve kimler vardı? Bu bölgede XV- XVII. yüzyılda siyasi güce sahip Moğol-Türk sülalelerinden Çağataylılar, Timuroğulları Devleti ve eski Altınordu'dan ayrılan devletler vardı.[13]

Ebu'l-Hayır ulusunun iç siyasi durumu, komşularını da etkilemekte idi. Kaynaklardan öğrendiğimize göre Çağatay hükümdarı İsen-Buka Han kendi ulusuna siyasi güç kazandırmak için Kerey ve Canibek'le işbirliği yapar. Onları müstakil bir ulus olarak tanıır ve birbirlerine siyasi destek vermeyi teklif eder. Daha sonra da göreceğimiz gibi bu ilişki kuvvetlenir ve iki ulus arasında akrabalık bağları kurulmaya başlar.[14]

■ Peki Ebu'l-Hayır Han'ın durumu nasıldı? Devletinde vuku bulan bu siyasi durgunluktan kurtulmak için neler yapıyordu?

Ebu'l-Hayır'ın hakimiyetinin sağlam olması, güçlü ve otorite sahibi kavimlerin temsilcileriyle anlaşabilmesine bağlı idi.

Bozkır aristokrasisi lehine değil, aleyhine olursa veya aristokrasinin hakları sınırlanır ise bağlı feodallerin kendilerinden ayrılması, hatta ona karşı savaşa bile girecekleri tarihi bir gerçek idi.

Kalmuklarla savaştan sonra Özbek ulusunun siyasi durumu ve kendi aralarındaki taht mücadelesi halkın hayatını zorlaştırmıştı.[15] 1428'de Akordu hanlarından Barak Han'ın ölümü ile Doğu Deşt-i Kıpçak'taki hakimiyet, Coçi'nin küçük oğlu Şiban'ın (Şıbın) neslinin eline geçmişti. Tabii ki tahtı elden çıkarmayı kimse istemezdi ve kolay kolay da vazgeçmeyecekti. Deşt-i Kıpçak ve Akordu tahtı için mücadelede Devlet Şeyh'in oğlu Ebu'l-Hayır'ın yıldızı ayrıca parlamıştı. Ebu'l-Hayır bu kadar mücadeleden sonra ele geçirdiği taht ve hakimiyetini güçlendirmek için Ordu'daki bazı unsurları kontrole almaya ve sert kurallar getirerek, rakiplerini takip etmeye ve sıkıştırmaya başlamıştı.[16] Onun en büyük rakiplerinden biri de Barak Han'ın oğlu ve Altınordu Hanı Urus Han'ın torunu Kerey ile Canibek Hanlar idi. Ordu'da güç ve belli otorite sahibi olan bu hanlar sık sık Ebu'l-Hayır'a karşı gelerek, yürütmekte olduğu siyasete ve hakimiyetine bağlı kalmayı istemediklerini açıkça göstermekte idiler.

Üst tabaka arasındaki anlaşmazlıklar böyle giderken, Ebu'l-Hayır Han ulusunda yaşamakta olan halk buna nasıl tepki gösteriyordu? Taht mücadelesiyle birlikte devam eden iç ve dış savaşlar, Akordu halkını yormuştu. Savaş esnasında artan vergiler ve içinde yaşadıkları ulusun siyasi dengesizliği (sultanlar arasındaki kargaşa) neticesinde, halkın aristokrasiye güveni azalmıştı. Kendilerini güven ve refah içinde yaşatabilecek bir hükümdara ve böyle bir devlete ihtiyaç duyuyorlardı.[17] Böyle bir "dağılmış toplumun" yani Ebu'l-Hayır'ın sert politikasından memnun olmayanların başında, Urus Han'ın torunları Kerey ile Canibek geliyordu. Onlar kendi taraftarları ve elleri altındaki kavimleri ile Moğolistan'a, eski Türk boylarından Uysun ve Kanglıların ata yurdu olan, Çu bölgesine göç etmişlerdi. Tarihçiler Kerey ile

Canibek'in bu hareketini gelecekte Ordu tahtını ele geçirmeğe uygun zaman beklemek için yapılan bir stratejik hareket olarak değerlendiriyorlar.[18]

Kaynaklardan çıkartabildiğimiz sonuçlardan İsen-Buka Han'ın Kerey ile Canibek'e iyi muamelede bulunmasının sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

Bütün Moğolistan'ın hükümdarı olan İsen-Buka Han'ın otoritesinin fazla yükselmesi komşuları Timuroğullarının pek hoşuna gitmiyordu. Bu yüzden Timuroğullarından Ebu Said ibn Sultan Muhammed ibn Miranşah İsen-Buka Han'ın ağabeyi Yunus Han'ı ona karşı kullanarak, İsen-Buka ulusunda kargaşaya sebep olmuştu. Bu yüzden İsen-Buka Kazaklara karşı savaşıacak bir durumda değildi. Zaten siyasi gücü azalmakta olan İsen-Buka için bu savaş yalnız zarar getirebilirdi.

İsen-Buka kardeşine ve Timuroğullarına karşı ittifak kurabilecek güç arıyordu. Bu açıdan da Kazakların gelişi İsen-Buka için iyi fırsattı.

Eski Altınordu topraklarını kendi hakimiyeti altında birleştirmeye ve böylece Coçi sülalesinin hakimiyetini sınırlamaya çalışan Ebu'l-Hayır Han'a karşı onun rakipleriyle birleşmek, Ebu'l-Hayır ulusundaki parçalanmayı ve onun siyasi zayıflamasını da sağlayacaktı.

Kerey ile Canibek'in Kozu Başı bölgesine yerleşmesi hakkında bilgi yukarıda adı geçen eserlerde bulunmaktadır. 1462'de İsen-Buka Han'ın vefatından sonra tahta geçen kardeşi Yunus Han zamanında iki ulus arasında akrabalık bağları kurulmaya başlamıştır. Kazak hanları ile iyi geçinmeyi isteyen Yunus Han, kızı Muhr-Nigar-Hanım'ı Ebu Said'in oğlu Ömer Şeyh Mirza öldükten sonra Canibek'in oğlu Adik Sultan'a vermiştir.[19]

Mirza Haydar Duglati'nin dediğine göre bu yıllarda artık Özbek-Kazakları adına sık sık rastlanmaya başlar. Bu meseleyi daha teferruatlı anlatan Mahmud ibn Veli "Bahru'l-Esrar'da: "Onlar (Kazaklar) Moğolistan'a ilk geldikleri zaman, Kalmuk, Kırgızlara saldırarak ve komşu bölgeleri yağmalayarak soygunlar yaptıklarından dolayı onlara bu isim (Kazak) verilmişti.[20]

İlk göç sırasında, sayısı 200 bin insan olan Kazaklara daha

sonra Ebu'l-Hayır Han'a karşı olan kavimler katılmıştı.[21] Durumun böyle gelişmesi Ebu'l-Hayır Han'ı rahatsız ediyordu. Çünkü rakipleri Kerey Han'la Canibek Han'ın taraftarları gün geçtikçe çoğalmaya, dolayısıyla tahta yaklaşımları hızlanmaya başlamıştı. Vakit geçmeden bunu durdurmak gerekiyordu. Bundan dolayı Ebu'l-Hayır Han Moğolistan'a bir sefer düzenledi. Bu sefer hakkında bilgi vermekte olan Mahmud bin Veli'ye göre: "Sefere iyice hazırlanan Ebu'l-Hayır Han kalabalık bir ordu ile İtil nehri tarafından Moğolistan'a yaklaşmış ve Ala-Togay'yı geçerek, Yedi Kuduk bölgesine gelmiş ve burada çadır kurmuştu.

Bir anda hava bozulmaya, şiddetli bir rüzgar esmeğe, sel gibi yağmur ve kar yağmaya başlamış". Yazarın kendi sözleriyle: "Kar yağmaya başladı ve buz gibi rüzgar esiyordu. Ama Han'ın kalbindeki cihat yapma arzusu, bu soğuğa aldırmıyordu". Akkıstak'a yaklaştığı zaman dayanılmaz bir soğuk sebebiyle Ebu'l-Hayır burada beklemek zorunda kaldı. Önceden de sağlığı iyi olmayan Ebu'l-Hayır Han'ın durumu kötüleşti. İbn Veli'nin de dediği gibi "Mutlu hayat geçiren Han hicri 874 yılında (fare yılı) 57 yaşında bu fani dünyadan, sonsuzluğa göç etti.[22]

■ Ebu'l-Hayır Han'ın Ölümü ve Kazak Hanlarının Akordu İdaresini Ele Geçirmeleri

Mahmud bin Veli, Ebu'l-Hayır Han'ın Kazaklara karşı seferi ve ölüm tarihini 1468 yılının kış mevsiminin ilk ayları olarak gösteriyor.[23] Kazak tarihindeki önemli olaylardan biri olan Kazakların eski ata yurdu Ebu'l-Hayır ulusuna dönmesi ve Ordu idaresini ele geçirerek, Kazak Hanlığı'nın tam anlamıyla bir devlet sıfatını kazanması, yukarıda da dediğimiz gibi, Ebu'l-Hayır Han'ın Kazaklara yaptığı sefer sırasında hastalanarak vefat etmesinden sonradır.

Ebu'l-Hayır Han'ın ölümünden sonra Özbek ulusunda vuku bulan siyasi gelişmeler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Çünkü Kazak hanlarının ata yurduna dönmeleri bu olaylarla yakından ilgilidir. Kazak Hanlığı'nın buraya gelinceye kadar

olan tarihine kısaca bir göz atalım.

1450-59 Kerey ve Canibek'in Ebu'l-Hayır Ordusu'ndan ayrılarak Kozubaşı'na göç etmeleri, "Özbek-Kazakları" veya sadece "Kazak" kelimesinin bir halk adı olarak kullanılması ve Kazak halkının gelişme sürecinin sona ermesi.

Urus Han'ın torunları ile Çağatay sülalesi arasında ittifakın kuruluşu,

1468'den sonraki olaylar: Ebu'l-Hayır Han'ın vefatı, Kerey ile Canibek'in Özbek ulusundaki taraftarlarının yardımıyla idareyi ele geçirmeleri.

İlk ikisi hakkında geçtiğimiz bölümde bilgi vermiştik. Sıra üçüncü döneme yani Kerey ile Canibek Hanlar'ın ata ulusuna dönüşüne geldi.

Ebu'l-Hayır Han'ın ölümünden sonra Özbek ulusundaki buhran daha da arttı. Her zamanki gibi, Coçi sülalesi arasındaki taht mücadeleleri devletin huzurunu bozdu. Kaynaklara göre Han vefat ettikten sonra onun yerine Yadıgar (Jadiger) geçmişti. Yadıgar Timur Şeyh ibn Hacı-Tuly oğlu ve Ebu'l-Hayır Han'ın yakınlarından biri idi.[24]

Mahmud bin Veli'ye göre Ebu'l-Hayır Han ölmeden önce oğulları ve torunlarına huzur içinde yaşamalarını vasiyet ederek, düşmanlık ve kıskançlığın devletin dağılmasına ve otoritenin düşmesine sebep olacağını defalarca hatırlatmıştı.

Ama Şeyh Haydar Han, devleti düzene sokamadı. Onun zamanında ne devlet idaresi ne de sultanlar nizamı eskisi gibi idi. Çok geçmeden Şeyh Haydar eskiden babasına hizmet eden emir ve sultanların yavaş yavaş kendisinden uzaklaşarak dağılmaya başladığını fark etti. Ama durumu değiştirmek veya durdurmak mümkün değildi. Bu olayda yukarıda dediğimiz gibi "Han'ın otoritesi ve gücü onun kendisini destekleyen sultan ve emirlere bağlı idi". Yani Han'ın onlarla olan münasebetine bağlı idi. Eğer bu ilişki bozulursa, sultanlar gözünde han otoritesinin düşmesi, dolayısıyla halk nezdindeki nüfuzunun zayıflaması kaçınılmazdı. Şeyh Haydar Han'ın kaderi de böyle oldu. Eğer hükümdar (Han) kendi halkını memnun edemez, onlarla ilgilenmez ve ganimet elde edecek başarılı savaşlar kazanamaz ise kendisine bağlı olanlar üzerindeki hakimiyetini

kaybederdi. Hatta kavimler, ulusundan ayrılarak başka uluslara göç ederlerdi. Yukarıda Kazakların ayrılma sebebini araştırırken, ilk yıllarda Kazakların sayısının 200'den 1.5-2 milyona kadar yükseldiğini söylemiştik. Bunun birinci sebebi de bu idi. Daha sonraki yıllarda bu sayının inanılmaz süratle değiştiğini göreceğiz.

Ebu'l-Hayır'ın ölümünden sonra ulusunda düzensizlik ve karışıklıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Mirza Haydar'ın dediği gibi "Huzur ve güven arayan herkes Kerey ve Canibek'e yani Kazak ulusuna göç ediyorlardı." [25]

Gördüğümüz gibi Kerey ve Canibek Hanların durumu düzelmeye hatta güçlenmeye başlamıştı. Onların taraftarları sadece kendi ulusundan tereküp etmiyor, Ebu'l-Hayır Han'a tabi olan pek çok kavim ve birlikler ve hatta ileri gelen aristokratlar da buna dahil oluyordu.

Diğer taraftan, Özbek-Kazak Ulsu dediğimiz, Kerey ile Canibek'in göçünden önce de bunlar bir arada yaşayan akraba kavimler idiler. Devleti idare eden sultanlar kendi aralarında ne kadar mücadele etseler de halk tekti. Tıpkı bugün Özbekistan ve Kırgızistan'da yaşayan Kıpçak, Kongrat, Nayman vs. gibi. Bugün onlar kendilerini Özbek veya Kırgız olarak gösteriyorlar. Ama bunlarla ayniyet arzeden topluluklar Kazakistan'da da yaşıyorlar ve kendilerini Kazak olarak isimlendiriyorlar. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Ebu'l-Hayır Ulsu'ndan Kazak Ulsu'na göç eden kavimler ata yurdundan yabancı bir yere ve yabancı bir ulusa göç etmediler, kendi akrabalarının yanına gittiler. Bütün Orta Asya onların ata yurdu idi. Devletin başına daha akıllı, daha güçlü ve daha iyi siyasi birisinin gelmesini istemeleri gayet tabii idi. Böyle bir siyasi durgunluk döneminde tarih sahnesine Kerey ile Canibek Hanlar çıkmıştır. Onlara bağlı olan insanlar taht mücadelesinde kendilerine cesaret vermiştir. Kerey ile Canibek'in Han sülalesinden gelmek hasebiyle ata babalarından miras kalan halka sahip çıkmaları haklarıdır. Türk töresine göre de onlar Hanlık tahtına yabancı değillerdi.

Kerey ile Canibek'in ata yurtlarına dönmeleri taht mücadelesini daha da kızıştırdı. Şeyh Haydar, Kazaklara karşı

asker topladı. Fakat taraftarlarının az olmasından dolayı Kerey Han'la yapılan savaşta yenildi. Böylece Kerey, eski ata tahtına tekrar kavuşmuş oldu. Kerey Han ve Canibek Sultan seviyesinde idiler. Böylelikle devlet idaresi Şeybanî sülalesinden Urus Han sülalesine geçmiş bulunuyordu. Bu olay 1470'de vuku bulmuştur.[26]

Tarih-i Raşidi'de ifade edildiğine göre Kazaklar, Özbekistan'ın büyük bir kısmına hakim olmuşlardı.[27] Bazı kaynaklar da Kerey ile Canibek'i Özbek Uluğu'nun ve Deşt-i Kıpçak'ın yegane hakimi olarak gösterirler. Deşt-i Kıpçak'ın daha sonraki tarihinde görüleceği üzere bu sülale 350 yıl devam edecektir.[28]

Böylece XV. yüzyılın 70. yılında, eski Akordu topraklarında Urus Han neslinden Kerey ile Canibek'in başkanlığında ortaya çıkan siyasi birlik, etnik bakımdan Kazak ve Özbeklerin birer halk olarak, kavimlerin birer kavim birliği olarak gelişmesine yol açtı. Bundan böyle artık Kazak adına bir halk adı olarak yazılı kaynaklarda rastlanır. Ve daha önceden kurulan Kazak Hanlığı da bir devlet olarak komşuları tarafından tanınır.[29] Evet, bu devlet eski Altınordu ve Akordu'nun mirasçısı idi. Artık onlar Kazak ismi altında birleşmişti, ama eski kavmi adlarını da muhafaza etmişlerdi. Buna Kazaklardaki üç cüz'lü sistem sebep olmuş olabilir.

Böylece, Kazak Hanlığı ve Kazak halkı, tarih sahnesinde kendi yerini aldı. Bir devlet olarak onun da gelişme, yükseliş ve çöküş dönemleri olacaktır.

■ XV. Yüzyılın Sonu ve XVI. Yüzyılda Orta Asya ve Kazak Hanlığı'nın Siyasi Durumu

Kazak Hanlığı'nın XV-XVI. yüzyıllardaki tarihi en az araştırılan konulardandır. Birkaç araştırma dışında, bu konu üzerinde teferruatlı ilmi araştırma yapılmamıştır. Kazak tarihinde XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyıl çok mühim yere sahiptir. Çünkü bu dönemde Kazak Hanları siyasi güç ve kuvvet kazanmıştır. Kazak Hanlığı'nın başka devlet ve uluslarla münasebetinin bir düzene konulması ve hükümler bir devlet

olarak tanınması mühim olaylardan biridir. Bu devir ayrıca Kazak Hanlığı'nın Güney ve Güneydoğu komşuları olan Timuroğulları devletiyle münasebetleri Moğolistan hanlarının zayıflama ve çökme sürecinde iken, Kazak Hanlığı'nın Deşt-i Kıpçak ve Mâverâünnehir'de güçlü bir devlet haline geldiği devir olması bakımından çok mühimdir. Bu devir Kazak Hanlığı'nın coğrafi bakımdan genişlediği ve nüfuzunun arttığı bir devirdir.

Kazak Hanlığı'nın bu gelişme devri tarihçilerin alâkası dışında kalmış gibi görünmektedir. Araştırmacı-tarihçiler bu devir hakkında sadece tarihi kaynakların verdiği bilgileri nakletmekle yetinmektedirler. Esasen kaynaklardaki bilgi azlığı daha fazlasına da imkan tanımamaktadır. Bundan dolayı XVI. yüzyılın başında Kazak toplumundaki iç siyasi durum hakkında zengin bilgiye sahip değiliz. Bunun gibi Kazak Hanlığı'nın güçlenmesinde büyük rol oynayan Burunduk Han, Kasım Han, Haknazar Han, Adik Sultan, Kambar, Mahmud, Cirenşe Sultanlar ve sair bahadırların hizmet ve faaliyetleri hakkında da fazla araştırma yoktur.[30] Biz Kasım Han'ın 200 bin askeri olduğunu, onun akıllı, cesur ve adaletli bir han olduğunu ve "Kasım Han'ın Kaska Yolu" veya "Kasım Han'ın Kanunu" adlı kanunnamesi bulunduğunu, halk ağzından daha sonra yazıya geçirilmiş bir kayıttan öğreniyoruz. Şimdi konu üzerinde son yıllarda yapılan çalışmalardan faydalanarak bilgi vermeye çalışalım.

■ Orta Asya'daki Siyasi Gelişmeler

Kazak Hanlığı'nın siyasi durumunu anlatmadan önce, XV. yüzyıldaki Orta Asya'daki gelişmelere bir göz atalım. Bilindiği gibi, Orta Asya'da Altınordu'dan sonra, o devirdeki (XV. yüzyıl) en güçlü devlet-Timuroğulları Devleti idi. Altınordu kendi içinde iki Ordu'ya (Ak ve Gök) ayrılmıştı. Bunlardan Nogay, Kazak, Özbek ordaları ortaya çıkmıştır. Diğer tarafta Astarhan ve Kasım hanlıkları vardı. Emir Timur'un devletini onun neslinden Timuroğulları devam ettiriyorlardı. Onlar da kendi aralarında Timur Devleti'nin topraklarını

paylaşmadan, savaşıyorlardı.[31] XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın ilk yıllarında Deşt-i Kıpçak, Yedisu ve Mâverâünnehir'in siyasi haritası değişti. Mâverâünnehir'deki Timuroğulları Devleti kendi arasındaki savaşların sonucunda zayıflamaya ve çökmeye yüz tuttu.[32]

XV. yüzyılın sonlarında ikiye ayrılan Moğol Hanlığı artık Yedisu ve Doğu Türkistan'a hakim değildi. Bütün bunlara rağmen bu dönem Kazak Hanlığı için uygun ve uğurlu bir vakitti. Çünkü Kazak Hanlığı bu tarihten itibaren kuvvetlenmeye başlamıştır. Timuroğulları hakimiyetindeki Mâverâünnehir'in siyasi durumu, özellikle 1493-95 yıllarında çok geriye gitmişti. Genç ve yeteneksiz sultanların idaresinde Timuroğullarının Mâverâünnehir'deki nüfuzu oldukça zayıflamıştı. Bu durum Kazaklar için uygun bir fırsat yaratıyordu. Nitekim Mâverâünnehir ve Sir Derya boyundaki şehirler ve tarım alanları yavaş yavaş Kazak hanlarının hakimiyeti altına girmeye başladı.[33] Kazak hanlarının güçlenmesi ve gittikçe Türkistan'daki nüfuzunun artmasına Moğol hanları bir şey diyemiyordu. Çünkü Moğol hanlarıyla Kazak hanları arasında barış siyaseti takip ediliyordu. Fakat aradaki dostluğun mahiyeti ne olursa olsun, Moğol hanları, Kazakların güçlenmesini istemiyordu. Açıkça olmasa bile böylesine güçlü bir devlet istemedikleri anlaşılmaktadır. Mesela, Moğolistan hanı Sultan Mahmud Han, Kazakların Türkistan bölgesindeki nüfuzunu kırmak için onların düşmanı olan Ebu'l-Hayır Han'ın torunu Muhammed Şeybanî Han ile ittifak kuruyordu. Muhammed Şeybanî'ye Türkistan'ın doğusundaki Aruk şehrini vererek, onu Kazak hanlarına karşı çıkarmıştı.[34]

Bu durum Sultan Mahmud Han'ın Kazaklarla olan dostluğuna gölge düşürüyordu. Nitekim Tarihi Raşidi'de: "Bu sebeplerden dolayı Kerey ve Canibek oğulları ile Sultan Mahmud Han arasındaki dostluk düşmanlığa dönüştü. Canibek Han ile Kerey Han oğulları: "Şahibek (Şeybanî) Han bizim düşmanımızdır. Sen nasıl onu Türkistan'a getirirsin?" demek süretiyle durumu açıkça anlatmaktadır. Bu sebeple Kazak-Özbekleriyle, Sultan Mahmud Han arasında çatışmalar çıkmaya başlamıştı.[35]

Moğol hanından destek alan Muhammed Şeybanî Han Özkent,

Otırar, Savran, Sığanak şehirlerini işgal etti.[36] Bu savaşlardan yorulan Kazak Hanı Burunduk, Muhammed Şeybanî Han'ın Türkistan'ın Doğu bölgesindeki hakimiyetini tanımak ve onunla sühriyet kurmak için Şeybanî Han'ın oğlu ile kardeşine, iki kızını verdi.[37]

1490-95 yıllarında Türkistan bölgesi için cereyan eden savaşlar Kazaklara ne kazandırmıştır? Muhammed Şeybanî ile sühriyet kurmanın altında ne gibi sebepler vardı? XVI. yüzyılın başındaki siyasi durumu anlamak için bu hususları bilmekte fayda vardır. İlk önce Kazak Hanlığı'nın XV. asrın sonunda Sir Derya bölgesinde yerleşmesi konusunda durmak gerekir. Bereket Keribayev'in fikrine göre, Sir Derya civarındaki bölgeler Canibek Han oğulları hakimiyeti altında idi. Yine ona göre 1458-59 yıllarında Kerey ile Canibek'in Moğolistan'a gelmesinin sebebi de Sir civarındaki ulusuna Kalmuklar saldırdığı zaman Ebu'l-Hayır Han'ın hiçbir şey yapamaması idi.[38] Bundan da Sir Derya civarının eski Canibek ulusunun mekanı olduğunu çıkartabiliriz.

■ Barak Han ve Canibek Oğulları

Kazak hanlarının şecereleri hakkında yeterli bilgiye sahip bulunmaktayız. Daha önce de belirtildiği gibi bu şecereler günümüze kadar ulaşmıştır. Tarihi kayıtlar da bunları desteklemektedir.

Kerey Han'dan sonra tahta onun oğlu Burunduk geçmiştir.[39] Ama Canibek'in han olup olmadığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yine de Kerey Han'ın vefat tarihini 1473 olarak kabul edersek, Burunduk Han'ın tahta geçme tarihi olan 1480 yılına kadar hanlığın başında kimin bulunduğu sorusu akla gelmektedir. Bundan dolayı Burunduk Han'ın hangi tarihten itibaren hüküm sürdüğünü söylemek zordur. Bazı tarihçiler Burunduk Han'ın hakimiyetinin ilk yılları olarak 1480 tarihini kabul ederler. Onlara göre bu tarihe kadar tahta Canibek bulunuyordu.[40] T. Sultanov başta olmak üzere bazı tarihçiler de Burunduk Han'ın tahta geçiş tarihini 1473 yılı yani Kerey Han'ın ölümünden hemen sonra olarak kabul ederler. Bu

tarihçiler Canibek sultanın tahta geçtiği hakkında kaynaklarda her hangi bir bilginin bulunmadığını söyleyerek bunu reddederler.[41] Bu bilgileri toparlarsak:

1454-60-68 yılları Kazakların Ebu'l-Hayır ulusundan ayrılarak göç etmesi. Bu göçün başında Kerey ile Canibek bulunuyordu.

1468-70 yılları Kazakların Akordu idaresini ele geçirmeleri; Kazak Hanlığı'nın resmi bir devlet olarak güçlenmesi.

1460'lardan itibaren Kazak Hanlığı'nın başında bulunan Kerey Han'ın 1473'lerde vefat etmesi. Canibek'in, Kerey Han'dan daha sonra öldüğü bilinmektedir.

1473-80 yılları arasında bir boşluk bulunmaktadır. Bu devirde büyük ihtimalle Canibek Sultan olsa bile, hanlık vazifesini görmüş olmalıdır.

1480 veya biraz evvel Burunduk tahta geçiyor. Onun hakimiyeti 1511 yılına yani Canibek'in oğlu Kasım'ın tahta geçmesine kadar sürüyor.

Kazak Hanlığı'nın ilk dönemi olan kuruluş döneminde daha çok Kerey ve Canibeklerin adı geçiyorsa da, bu dönemde Kasım ve Burunduk Hanların devletin iç ve dış siyasetinde önemli roller oynadığını, Kazak Hanlığı'nın hakimiyet sahasının Deşt-i Kıpçak'tan taşıp Mâverâünnehir ve Sir Derya havzasına kadar uzandığını görüyoruz.

Kazak Hanlığı'nın kurucuları Kerey ile Canibek oğullarıdır. Bu iki Han oğullarının zamanla çoğalarak hanlıkta belli bir otorite sahibi oldukları görülmektedir. Tabii ki, ulustaki taht mücadeleleri bunları da dışta bırakmıyordu. Hanlığın siyasi hayatına aktif bir şekilde katılan Canibek oğulları gittikçe güçlenerek daha sonra tahtı ele geçireceklerdir. Canibek oğullarının dış savaşlarda önde gelmeleri onlara bu siyasi gücü sağlamıştır.

Kazakların baştan beri uğraşıp durdukları dış meselelerden birisi Özbekler idi. 1490-95/96 yılları arasındaki Türkistan bölgesindeki savaşlara genellikle Canibek Han oğulları katılıyordu. Türkistan ve onun civarındaki bölgelerin Canibek oğullarına ait olduğunu gösteren bir kaynak da "Mihmanname-î Buhara"dır. Eseri yazan Muhammed, Şebanî'nin Kazaklara karşı yaptığı savaşlara katılarak olaylara şahit olmuştu. Onun

dediği gibi “Şeybanî Han’ın askerleri, Canibek’in oğulları Janış ve Tanış Sultanların uluslarını yağmalamıştı.[42] Bu ulusların kışlığı Türkistan civarındaki bölgeler idi. Bu savaşlar hakkında daha sonraki bölümde (Kazak hanları ve Muhammed Şeybanî bölümünde) bilgi vereceğiz.

Burunduk Han oğullarının ulusu, Canibek oğulları ulusunun kuzeyinde 15-20 günlük mesafede bulunuyordu.[43]

Kaynaklardaki bilgileri özetleyecek olursak,

XV. asrın sonunda Kazak Hanlığı’nın güney yönündeki topraklarının genişlemesi, Canibek Han oğulları uluslarının genişlemesi sonucunda olmuştur.

Ulus toprağının genişlemesi ve nüfuzunun artması Canibek Han oğullarının ekonomik, askeri ve siyasî kuvvetinin artmasına ve onların Kazak toplumunda etkin siyasi güç olmalarına sebep olmuştur. Canibek oğullarının güçlü olduklarının bir göstergesi de onların 1490-94/95 yıllarında Şeybanî Han’la savaşta, bazen tek başlarına Burunduk Han’dan ayrı olarak savaşı devam ettirmeleridir.

XV. yüzyılın sonunda Canibek oğullarının bu yükselişi Kazak Hanlığı’nın resmi Hanı Burunduk’u rahatsız etti.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi XV. yüzyılın sonuna doğru Hanlıkta iki siyasi güç belirmeye başlamıştı: Bunlar Altınordu Hanı Urus Han’ın torunları Kerey ve Canibek oğulları ve onların yakınları idiler. Kerey ile Canibeklerin şeceresine bakarsak, Kerey’in Uruz Han’a daha yakın torun olduğunu görürüz. Kerey’in babası Bolat, onun babası Kutluk Buka, onun babası da Urus Han idi. Canibek’in babası Barak, onun babası Kutucak, onun babası Kutluk Buka, onun babası Urus Han’dır.[44] Görüldüğü gibi, Kerey Han, Urus Han’ın üçüncü neslindendir, Canibek ise dördüncü nesli oluyor.[45]

Türk töresine göre, yaşta büyük olan yolda da büyük idi. Fakat Canibek oğulları daha yetenekli olup Barak Han’la birlikte devleti yönetiyorlardı. Burunduk Han, kendine rakip olabilecek olan Canibek’in oğullarını, Türkistan bölgesindeki savaşlara kasten soktu. Çünkü onları zayıflatmak istiyordu. Nitekim siyaseten güçlü olduğu halde Burunduk Han, bu savaşı anlaşma yapmadan 1490- 95/95’e kadar uzatmıştı”. [46]

Canibek oğullarının önde geleni Kasım Sultan, herşeye rağmen Burunduk Han'a itaat ediyordu. Mesela, Mirza Haydar'ın "Tarih-i Raşidi"de yazdığı gibi "Kasım Han Canibek'in oğludur, babası gibi o da Burunduk Han'a bütün işlerinde itaat ediyordu".[47] Türkistan bölgesindeki savaşlar Canibek oğullarını zayıflatmamıştı. Çünkü Mâverâünnehir taht mücadeleleriyle meşgul olup Türkistan işine karışamıyordu.

"Canibek Han'ın oğlu Adik'in Moğol hanının kız kardeşi Sultan Nigar ile evlenmesi" de Canibek oğullarının güçlenmesinin diğer bir sebebi idi.[48] Sultan Nigar Hanım Ebu Said Han'ın kızı olup Babur'un ablası idi.[49] Burunduk Han gidişatı önlemek için Muhammed Şeybanî Han'la anlaşma yapmak mecburiyetinde idi.[50] İki kızını Şeybanî Han'ın oğlu Muhammed Timur Sultan'a ve kardeşi Mahmud Sultan'a veren Burunduk Han, Muhammed Şeybanî Han'ın Aruk ve Sauran civarındaki hakimiyetini kabul etti.[51] Burunduk'un düşmanı Muhammed Şeybanî Han'la ittifak yapması, Canibek oğullarının güçlenmesinden duyduğu endişe idiyse de Barak Han, Muhammed Şeybanî Han'la basit şeyler için ittifak kuramazdı. Ya Kazak Hanlığı dış siyasetinde çözemeyeceği bir problem vardı veya Hanlığın içindeki karışıklık bizim sandığımızdan daha da kötü idi. Ama şimdilik bildiğimiz kadarıyla Barak Han ile diğer sultanlar arasında, dikkat çekecek veya üzerinde durulması gereken bir mesele yoktu. Kaynaklarda bu konuda hiç bir bilgi yoktur. Burunduk Han, bu ittifakı Canibek oğullarından emin olmak için değil, Kazak Hanlığı'nı güçlendirmek için yapmış olmalıdır. Çünkü 1460 yıllarında kurulmuş olan bu Hanlığın kuvvetli düşmanlara karşı koyabilecek gücü olsa bile, bunu savaşla değil siyasetle yapması daha uygun idi ve siyasi güç kazanmak için de zamana ihtiyacı vardı.

Zamanla ele geçirmekte olduğu Türkistan ve Sir Derya civarına iyice yerleşerek, düşmanını yakından izleme ve araştırmaya fırsat bulacaktı.

Burunduk Han ile Muhammed Şeybanî'nin ittifakına karşı Canibek oğullarının ne gibi bir tavır koyduklarına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Kaynaklarda şöyle bir olay anlatılmaktadır: Savran şehri civarında ele geçen Burunduk'un Muhammed

Şeybanî'nin kardeşi Mahmud Sultan'ı öldürmek istemesine rağmen, Kasım Sultan'ın (Kazakların ulu hanı Kasım henüz Sultan idi) onu serbest bırakması, Kasım Sultan ile Mahmud Sultan arasındaki akrabalık bağı ile açıklanmak istense de[52] diğer bir sebep de Kazaklarla Özbekler arasında çıkabilecek bir çatışmayı önlemek olmalıdır.[53]

■ Yukarıdaki açıklamalardan şöyle bir sonuca varabiliriz:

XV. yüzyılın sonunda, Kazak toplumunun üst sınıfında, oluşan iki grup vardı: Birinci grup: Burunduk Han taraftarları. Bu grup Kazak Hanlığı'nın yükselişiyle güçlenmeye başlayan iç siyasi güçlerden çekinerek, onlara karşı durum almaya başlar. Ama bu grubun bazı planları gerçekleşmeyecektir.[54]

XV. yüzyılda bu iki grubun arası gittikçe açılmaya başlar ve ikinci grup iktidarı ele alır. İkinci grup Canibek Han oğulları ve onların taraftarları idi. Bu grup XV. yüzyılın sonunda Hanlıkla beraber yükseldi. 1490-95 savaşlarından başarı ile çıkarak Kazak toplumunda askeri, siyasi ve ekonomik güç kazandı. Bu grubun liderleri: Adik Sultan, Kasım Sultan, Kambar, Mahmud ve Cireşe Sultan idiler. Bunların hepsi Canibek Han'ın oğulları ve yakınlarıdır.[55]

XVI. yüzyılın başında iç siyasi hayatın gelişmesinde, Kazak Hanlığı'nın Mâverâünnehir ve Moğolistan'ın ayrıca etkisi vardı. Mâverâünnehir'de hükümetin başına Muhammed Şeybanî Han'ın gelişi ve onun Moğolistan ve Taşkent için savaşı, Kazakları da dışta bırakmamıştır. Mâverâünnehir ile Moğolistan arasındaki savaş 1503'de Moğolistan'ın tamamen dağılmasıyla sonuçlanmıştır.[56] Moğol Hanı Sultan Ahmed'in 1504 yılındaki ölümü, Sultan Mahmud Han ile Sultan Ahmed'in oğulları arasında taht mücadelesine yol açmıştır. Bu zamandan itibaren Kazak Sultanı Kasım'ın Moğolistan'ın merkez bölgelerinden Yedisu'ya doğru ilerlediği kaynaklarda belirtilmektedir.[57]

Moğol hanının kız kardeşiyle evlenmiş olan Adik Sultan 1504 yılında vefat etti. Türk örfüne göre dul karısıyla Kasım Sultan evlendi. Böylece Kasım Sultan'ın nüfuzu arttı ve ikinci grubun liderliğine yükseldi ve Kasım Sultan Burunduk Han'dan

ayrılarak Moğolistan'a göç etti.[58]

Kasım Sultan'ın Burunduk Han'dan ayrılarak Moğolistan'a göç etmesinin arkasında, gelişecek olayları yakından takip ve müdahale niyeti de bulunabilir. Bu sırada Moğolistan hakimleriyle Mâverâünnehir hanlıkları arasında savaşlar olup Moğolistan dağılmaya yüz tutmuştu. Kasım Sultan'ın Yedisu'ya gelmesi de boşuna değildi. Onun da Moğolistan topraklarında gözü vardı. Böylece o da Akordu veya Kazak Hanlığı içindeki kavimlerin toprağı olan Moğolistan veya bugünkü Doğu Kazakistan bölgesini ele geçirme şansına sahip olacaktı. Aynı zamanda Şeybanî Han'ın tahakkümünden de kurtuluyordu.[59]

Taşkent'i çok kolay ele geçiren Şeybanî Han, Yedisu'yu da öyle ele geçirebilirdi. Kasım Sultan'ın Burunduk Han'dan ayrılıp gitmesi ve "Han" unvanıyla anılması, onun müstakil hükümdar olduğuna delalet eder. Bu Kazak Hanlığı'nda iki hanın hükmetmeye başladığını gösterir. İki handan birisinin siyaset sahnesinden çekilmesi mukkadderdi. Muhammed Şeybanî Han'ın Kazaklara yaptığı üçüncü ve dördüncü seferleri bu süreci hızlandırmıştır.

Muhammed Şeybanî Han tahta geçtikten sonra, 2-3 yıl zarfında Mâverâünnehir'i tamamıyla ele geçirdi.[60] Ama Herat ve Horasan bölgesini ele geçirmesine mani olan kuzey komşusu Kazak Hanlığı vardı. Bundan dolayı Şeybanî Han, güney ve güneybatıya sefer yapmadan önce, kuzeydeki Kazak Hanlığı'nı zayıflatmayı ve hâttâ ele geçirmeyi düşünüyordu. Bu sebeple, 1504-1511 yılları arasında, Kazaklara karşı dört kere sefer yapmıştır.[61] Gördüğümüz gibi Kasım Sultan'ın otoritesi Burunduk Han'ı bile geçmeye başlamıştı. Kasım Sultan'ın tahta geçiş tarihi olarak, 1511 yılını kabul edersek,[62] bu dönem Muhammed Şeybanî ile olan savaşların son dönemidir. Muhammed Şeybanî'nin dördüncü seferi Kasım Sultan'ın Kazak toplumundaki yükselişinin son noktasına rastladı. Bu savaşlarda da esas darbe Canibek oğullarına vurulmuştur. 1503 yılında vaki olan üçüncü seferde, Kasım Sultan'ın kardeşleri Canış ve Tınış Sultanların uluslarını yağmalayan Muhammed Şeybanî Han'ın, askerlerin, kendi ulusuna doğru gelmekte olduğu haberin; alınca, savaşmadan kuzeye çekilmesi, Burunduk Han'ın halk

içindeki otoritesinin azalmasına sebep olmuştur.[63]
Sonuç olarak XVI. yüzyılın başında Kazak toplumundaki üst sınıfın (ki onlar iki grup oluşturmakta idi: Canibek oğulları ve Burunduk taraftarları) saf değiştirmeleri Kasım Sultan'ın etkisinin artması ve Burunduk Han'ın siyaset sahnesinden çekilmesiyle sonuçlanmış ve böylece Hanlığın başına Kasım Sultan geçmiştir. Neticede Kazak Hanlığı güçlenmiş ve komşularıyla olan münasebetleri sonucunda Kazak Hanlığı'nın dış siyaseti gelişmiş ve bu genişleme politikası komşularınca da tanınmıştır.

D.N.MOLDABAEVA

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 641-648

■ Dipnotlar :

- [1] M.Magauin, Kazak Tarihine Giriş, Alma-Ata, 1995, s. 21.
- [2] Bereket Karibayev, "Kazak Hanlığı'nın İç siyasi Durumu", Kazak Tarihi Der. (1995), say. 3, s. 15.
- [3] N.Bekmahanova ve A.Zafirova, Kazak Tarihi Materyalleri, Alma-Ata, 1992, s. 38.
- [4] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı Tarihine Dair Materyaller, (haz. D. İbragimov), İlimler Akademisi yay. Alma-Ata, 1962, s. 224.
- [5] Fazlullah b. Ruzbehan, "Mihmonname-î Buhara", XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s.
- [6] N. Bekmahanova ve A. Zafiova, a.g.e., s. 127.
- [7] XV-XVIII. yüzyılda Kazak Hanlığı, a.g.e., s. 220.
- [8] S. Klaştorını ve T. Sultanov, a.g.e., s. 229.
- [9] K. Salgaraoglu, Hanlar Şeceresi, Alma-Ata, 1992, s. 28.
- [10] M.B.Olcott, The Kazakhs, Calumbia Univer. 1987, s. 15.
- [11] N. Bekmahanova ve A.Zafirova, a.g.e., s. 49.
- [12] Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Türk Şeceresi, (çev. B. Abulkasimov), Alma-Ata, 1992, s. 119.
- [13] M. B. Olcott, a.g.e., s. 8-9.
- [14] Fazlullah b. Ruzbehan, "Mihmonname-î Buhara", XV-XVIII.

yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 330.

[15] M. Magauin, a.g.e., s. 13.

[16] Fazlullah b. Ruzbehan, a.g.e., s. 332.

[17] M. Maguin, a.g.e., s. 15.

[18] Z. V. Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul, 1981, s. 27.

[19] Muhammed Babur, Vekayi, T. T. K. Ankara, 1982, s. 128.

[20] Mahmud b. Emir Veli "Bahru'l-Esrâr fi manâkib al-Ahiyar", XV-XVIII. yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 300.

[21] N. Bekmahanova ve A. Zafirova, a.g.e., s. 245.

[22] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 324.

[23] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 325.

[24] Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e., s. 125.

[25] Muhammed Haydar Duglati, "Tarih-i Raşidi", XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 238.

[26] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 229.

[27] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 254.

[28] The History of the Kazakhstan, s. 45.

[29] M. Magauin, a.g.e., s. 18.

[30] M. Kozıbayev, Tarih Zerdesi, Alma-Ata, 1998, s. 19.

[31] K. Salgaraoğlu, Hanlar Şeceresi, Alma-Ata, 1992, s. 28.

[32] Edoğan Merçil, Türk-İslam Devletler Tarihi, Ankara, 1991, s. 260.

[33] The History of the Kazakhstan, (ed. M. Kozıbayev), s. 341.

[34] B. Karıbayev, "Kazak Hanlığının Siyasi Durumu", Kazak Tarihi Der. (1991), say. 3, s. 16.

[35] M. H. Duglati, "Tarih-i Raşidi", XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 277.

[36] S. Klaştorıny ve T. Sultanov, a.g.e., s. 262.

[37] M. H. Duglati, a.g.e., s. 277-80.

[38] B. Karıbayev, a.g.m., s. 17.

[39] M. H. Duglati, a.g.e., s. 268.

[40] K. Salgaraoğlu, a.g.e., s. 39.

[41] S. Klaştorıny, Kaçeviye Plemene Priaraliye v XV-XVIII. Vekah, Moskova, 1982, s. 111-112.

[42] N. Bekmahanova ve A. Zafirova, a.g.e., s. 89.

- [43] N. Bekmahanova ve A. Zafirova, a.g.e., s. 102.
- [44] K. Salgaraoğlu, a.g.e., s. 43.
- [45] M. Magauin, a.g.e., s. 31.
- [46] B. Karibayev, a.g.m., s. 16.
- [47] M. H. Duglati, a.g.e., s. 277.
- [48] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, "Şeybanî-name", s. 324.
- [49] M. Babur, a.g.e., s. 228.
- [50] B. Karibayev, a.g.e., s. 12.
- [51] The History of the Kazakhstan s. 94.
- [52] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, Kamal ad-Din Benai, "Barak Han Mahmud Sultanı Canibek oğulları eliyle öldürterek, onların Muhammed Şeybanî Hanla aralarını bozacaktı. "s. 150.
- [53] M. Kozibayev, a.g.e., s. 38.
- [54] B. Karibayev, a.g.e., s. 13.
- [55] Mehmet Alpargu, Yeni Çađda Kazak Türkleri, Ankara, 1996, s. 23.
- [56] M. Kozıbayev, Tarih Zerdesi, Alma-Ata, 1998, s. 34.
- [57] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığ, s. 288.
- [58] M. H. Duglati, " Burunduk Han Saraycık'ta oldu. Kasım Han ondan ayrı Moğolistan topraklarına gitti. Kendine kışlak olarak kara-Tal'ı seçti. (burası Yedisu bölgesindeki Kara Tal nehrinin civarı olmalı.) "a.g.e., s. 311.
- [59] M. Tınışbayev, Kazak-Kırgız Tarihine Dair Materyaller, Taşkent, 1925, s. 44.
- [60] İ. A. "Şeybanî Han", (1970), II, İstanbul, s. 455.
- [61] XV-XVIII. Yüzyılda Kazak Hanlığı, s. 334.
- [62] B. Karibayev, a.g.m., s. 14.
- [63] B. Karibayev, a.g.m., s. 15. Taryhy makalalar